

# Kampskrift for unytten!

---

Foredrag givet på SOPHIA konferencen 2014: **Heldannelsens folkeskole - om en bæredygtig balance mellem kundskaber og dannelse**, tirsdag d. 25.11.2014, Vartov

*Af Jens Skou Olsen*

Musikken har ét centralt, magisk budskab til os, og det handler om unytte. Ikke egennytte, ikke almennytte, men unytte. Levende rytmer, toner og klange, som klinger uden tanke på hverken sig selv eller på nytte. I vores kulturs forelskelse i bæredygtighed overhører vi barnets spørgsmål: hvorfor skal livet bæres - skal det ikke hellere være? Vi skal ikke bære musikken, og musikken bærer ikke os - i det musiske bliver det tunge let, og det uoverkommelige lader sig uden videre gøre.

Giver det mening at tale om "en bæredygtig balance mellem kundskaber og dannelse"? Nej, dannelsen kommer til verden igennem kundskaberne på samme måde, som musikken kommer til verden igennem musikinstrumentet - og det allerbedst som uforfærdet, væredygtig unytte!

Mit foredrag falder i fire dele:

1. To anekdoter
2. To billeder
3. En sang
4. En meditation

## Første anekdote

En dame åbnede en sen eftermiddag døren ind til en marskandiser i Købmagergade med en gammel violin og et gammelt maleri under armen. Kobberklokken, der hang på indersiden af døren ringede hidsigt, da døren sprang op, og damen var knap nået indenfor i den halvmørke butik, før en lille rund mand allerede havde taget opstilling bag glasdisken.

"Jeg vil gerne sælge disse genstande", sagde damen og lagde violin og maleri på marskandiserens disk.

Han tog et par små, lupformede briller med tykke glas på og gav sig til at studere dem nærmere. Der gik et par øjeblikke, og så tog han sine briller af og kiggede op uden dog direkte at fange damens blik.

"Jaa ..." begyndte han, "Det er jo faktisk en Stradivarius og en Picasso ...".

Damen skulle lige til at sige noget, men marskandiseren kom hende i forkøbet: "Problemet er bare, at det er Stradivarius, der har malet billedet, og Picasso, der har bygget violinen ..."

### Anden anekdote

En engelsk handelsrejsende fór vild en gang for mange år siden et sted langs Skotlands grønne, bølgede højlund. Efter mange timers vandring nåede han byen Grantown-on-Spey og kom forbi en gammel mand, der sad og røg pipe.

"Kan du vise mig vejen til Aviemore?", spurgte den handelsrejsende.

Den gamle tyggede på sin pipe og svarede efter en god tænkepause: "Ja, det kan jeg da godt. Men jeg ville ikke begynde min rejse herfra, hvis jeg var dig!"

### Første billede: Jens Albinus og kunst

For nogle år siden deltog jeg som oplægsholder sammen med skuespilleren Jens Albinus på et kursus, hvis emne var kunst. Vi skulle hver især lave et oplæg på en halv time om dagens emne.

Jeg ringede Jens op i ugen op til arrangementets afholdelse for lige at vende vores forskellige positioner og synsvinkler på emnet. Jens udbrød med det samme, at det var ganske umuligt for ham at sige blot det mindste om dette emne, men ikke desto mindre havde han jo sagt ja til at deltage. Han trak lidt på det i telefonen og ville sådan set godt vedkende sig, at det kunne blive et problem. Jeg skal være ærlig og indrømme, at jeg til at begynde med var en smule skeptisk. Jeg opfattede hans bramfri udmelding som en følsom skuespillers koketteri, men han fastholdt sin position: Det er helt indlysende ganske umuligt for en skabende kunstner at hælde kunsten ned i små sættekasser og derefter spytte bogstaver ud sirligt flettet i syntaktiske og semantiske guirlander ...! Og derved blev det.

På dagen for kurset var jeg mere end almindelig spændt på, hvordan det ville forløbe. Jens skulle åbne dagen med sit oplæg, og han lagde stærkt ud med at fortælle forsamlingen, at han desværre måtte melde pas – det er ikke muligt at sige noget som helst fornuftigt om kunst! Efter en lettere pinlig stilhed, der sikkert kun varede en lang kunstpauses tid, men ikke desto mindre syntes som evigheder for mig, så tog Jens ordet igen ... og talte derefter intenst,

engageret og inspireret om kunst – uafbrudt i noget, der syntes at være én lang vejrtrækning i mere end en time!

### Andet billede: ikke dén intro, spil en anden!

I 2011 turnerede jeg med den amerikanske saxofonist Lee Konitz i en kvartet med Christina von Bülow også på saxofon og Nikolaj Hess på klaver. Lee Konitz er en unik jazzkunstner, en stilskaber, som siden 1950'erne har formet og udviklet jazzens sprog. Lee er en gammel herre og også en meget bestemt herre, som for længst har lagt al pænhed og konfliktskyhed fra sig; den slags luksus er der ikke tid til for en 84-årig kunstner, når hver dag med stor sandsynlighed godt kunne vise sig at være den sidste. Det er derfor altid en meget spændende, hvis ikke ligefrem nervepirrende oplevelse at stå på scenen med Lee Konitz.

Vi var nået til Odense, og vi stod på scenen en aften i maj med et forventningsfuldt publikum foran os. Vi havde spillet omkring tre kvarter, da Lee pludselig slog musikken af og med en klar stemme udstedte en ordre henvendt til mig: "Jens, Play an intro to the next song!" Det vil jeg altid gerne, men her vidste jeg jo ikke, hvilken sang jeg skulle introducere.

Publikums øjne og opmærksomhed skiftede position fra mig til Lee og tilbage igen, og intensiteten steg i salen, som den altid gør, når noget uventet sker. Jeg kunne mærke, at Lee ikke var i humør til at diskutere eller uddybe sin kunstneriske ordre, og mit problem var, at jeg faktisk ikke anede, hvordan jeg skulle gribe det an. Det svarer til at skulle vælge mellem hammer og cykelpumpe uden at vide, om det handler om et søm, der skal bankes i et stykke træ, eller en cykel, der skal pumpes – og sat over for dette paradoks var valget tilsyneladende mit.

Alt dette og mere til spurtede igennem min bevidsthed i noget, der føltes som evigheder – og så spillede jeg ellers, helt alene på min kontrabas, et spontant formet stykke et-eller-andet som optakt til et-eller-andet-andet ...! Jeg var i gang og egentlig ganske pænt tilfreds min spontane indsats lige indtil, at Lee afbrød musikken for anden gang: "Stop! Not that intro, play another one...!" Jeg troede ikke, at det var muligt for et paradoks at vokse sig større, men jeg stod nu i den situation, at den intro, jeg ikke kendte - men ikke desto mindre lige havde spillet - til den sang, jeg heller ikke kendte, åbenbart var den forkerte intro – og der lå nu en hel sals forventningspres på mig for at finde vej ud af denne labyrint.

At stå over for et paradoks vil sige, at uanset hvad, du gør, så er det forkert eller en umulighed. Der er ingen løsning, og der kan intet tænkes eller gøres, der hjælper dig ud af den paradoksale situation. Dér, på scenen i Odense en fredag aften klokken kvart i ni nåede jeg mit absolutte nulpunkt i form af rådvildhed, usikkerhed og retningsløshed. Fra dette punkt begyndte min kontrabas at spille af sig selv, da jeg for længst var holdt op med at kunne spille bas overhovedet. Bastonerne ramte publikums ører, og det næste, jeg husker, er et stille, underspillet smil på Lee Konitz' læber ...

## Sang

### Young at Heart

Fairytale can come true, it can happen to you  
If you're young at heart  
For it's hard, you will find, to be narrow of mind  
If you're young at heart  
You can go to extremes with impossible schemes  
You can laugh when it all falls apart at the seems  
And life gets more exiting with each passing day  
And love is either in your heart or on its way

Don't you know that it's with every treasure on earth?  
To be young at heart  
For as rich as you are, it's much better by far  
To be young at heart  
And if you should survive to a hundred and five  
Look at all you've derived out of being alive  
And here is the best part, you have a head start  
If you are among the very young at heart

## Meditation

Er det muligt at uddrage nogle fælles træk af de to anekdoter, de to billeder og sangen?

1. Picasso og Stradivarius: Geniet kan ikke stå alene - håndens grænseoverskridende erfaring og værensfornuft er geniets årsag. Medmenneskeligheden er dannelsens årsag.
2. Det skotske højland: Vi kan ikke gøre hvad-som-helst fra hvilken-som-helst position - som en GPS er vi hjælpeløse, hvis ikke vi først opnår en dyb erkendelse af hvor, vi står - før vi tager beslutning om, hvor vi skal hen. Har vi glemt, hvordan man undrer sig over verden?
3. Jens Albinus kunne ikke tale om kunst, så længe han blot talte om at tale om kunst. Vores rationelle blik kan ikke fange poesien mellem linjerne.
4. Lee Konitz: Jeg var ikke spontan, så længe jeg var bevidst om, at jeg var spontan. Jeg var nødt til at tabe mig selv for at komme til mig selv.
5. Young at Heart: Alder er ikke biologi, det er en sindstilstand; og vi må hjælpe hinanden til ikke at forstene i gammelmandssind - og folkeskolereformen skal - hvis den skal være noget værd - kunne du' til børn i alle aldre: børn, lærere, ledere og forældre.

De kalejdoskopiske spejle, som selvbevidstheden er, kan alt for let ende med at spærre for vores udsyn til verden; og det eneste, vi ender med at kunne se, er vores tankemønstre. Med andre ord: en leder eller en lærer, der er optaget af og bevidst om at danne, lader sig selv stå i vejen for dannelsens mulighed.

Børnene lades alene, og dannelse er dermed et umuligt projekt. Dannelses-relationen kan kun udfolde sig, hvis vi så at sige lader vores selvbevidsthed miste balancen og bliver så optaget af at skabe resultater sammen med mennesker, at vores dannelse trækker sig tilbage, væk fra projektørlyset og ud af vores bevidsthed. Når vi spørger hinanden: er der en stol? er der en kop? Så taler vi ikke om alle de besatte stole og alle de fyldte kopper. En stol er dens rydning, dens mulighed for at rumme min bagdel - en kop er dens tomhed, dens mulighed for at indeholde min kaffe. Stolens og koppens 'væren stol og kop' er deres 'endnu-ikke'. I vores nyttige optagethed og opfyldthed af dannelse er der ikke plads til dannelse - og den kan derfor ikke finde et sted, hvorfra den kan gro.

Men hvordan kan dannelse ske, hvis det forudsættes, at vi skal være villige til at tømme os selv, at miste vores fodfæste i dannelsen for at vinde den igen i en ukendt tilstand? Er menneskers eneste mulighed i virkeligheden at overgive sig, miste balancen og snuble ind i dannelsen? Vi må ikke nøjes med at pynte os med dét, der blot ser ud som dannelse. Vi må kaste os ud i det. Dannelsens ægthed strømmer fra det værende, ikke fra det virkende. Kun på den måde kan vi være lærere, ledere, forældre og elever - hvis vi ikke blot nøjes med at virke som lærere, ledere, forældre og elever.

Seniorforsker Rasmus Ejrnæs fra afdeling for vildtbiologi og biodiversitet ved Aarhus Universitet skriver, at samfundets optagethed af nytte afspejles i vore dages kultiverede danske landskab. Kornmarkerne udtrykker vores snævre forståelse af evolution - her fremviser de største og bedste hvedeplanter deres svulmende aks, forædlet ved mange års udvælgelse af de bedste. Ved siden af løber åen, og den har vi formgivet efter samme princip om ensidig nytte - åen skal nemlig lede drænvandet hurtigst muligt væk fra hvedemarken, så der kan dyrkes hvede helt ned til vandkanten.

De blomsterrige enge med deres summende liv af insekter og åen, der slynger sig er i stor stil forsvundet med al deres spontane og nytteløse mangfoldighed. Vi formår ikke at prioritere det unyttige, hverken den vilde natur eller vores menneskelige natur. Sært er det, at børn og unge skal blive tidligere voksne og nyttige samtidig med, at et menneskeliv varer stadig længere!

Hvad er det, der er på spil her? Unytte er afgørende ikke bare for verdens natur men også for menneskets skaberkraft og kreativitet. Det handler om tilfældigheder, overraskelser, spontanitet og mangfoldighed. Vores insisteren på nytteværdi er farlig, idet Naturen dør, hvis den forsøges omdannet til en økologisk friseret natur med udvalgte, indhegnede og kontrollerede 'vilde' reservater. Naturen er tværtimod selvbestaltede, nyttesløse vandhuller, gammelt eller nyt ukrudt, døde træer, moser, lav og mos beboet af svampe, biller og

flagermus. Vores skaberværk og kreativitet er ramt af en lammende nyttetænkning, og den videnskab, der om nogen burde være i stand til at erkende vores livsbetingelser og forudsætninger for trivsel er selv ramt af nyttetænkning og må kæmpe for sin frihed og overlevelse. De skoler og institutioner, der skulle sikre, at dét at skabe og vedligeholde hemmelige kreative vandhuller blev en central excellence, de føler sig i stedet tynget af management.

Unytte er dannelsens årsag uden dog at være det mindste interesseret i dannelse. Gå en tur i skoven eller ved stranden og kast måske en sten i vandet. Se den dumpe i og skabe ringe i vandet. Hvis ikke, du kan gøre dette uden at begrunde det i, at det er godt for dit helbred, dit arbejde eller dit parforhold - så er du en grib, der er godt i gang med at hakke 'det levende' ud af livet. Unytte er ikke godt for noget. Den er heller ikke skidt for noget - den er bare. Ideen er netop, at vi ikke skal forsøge at få noget ud af den. Vi skal lade den gro i fred, og så sker der jo nok et eller andet...